

Співвідношення й узаємодія семантичних фреймів дискурсу модернізму та їхні параметричні характеристики

Роботу виконано на кафедрі англійської філології ЛНУ ім. Івана Франка

Проблема співвідношення концепту та словесного знака зумовлена синергетикою діяльності мовомислення. Когнітивно-семантичне структурування лексики в дискурсі англомовного модернізму дало змогу виявити ієрархію концептів літературного напрямку (ЛХН-концепти) та літературно-художнього твору (ЛХТ-концепти), а також обстежити кореляції цих типів концептів і з'ясувати характеристики номінантів їхньої об'єктивації.

Ключові слова: концепт, ЛХН-концепт, ЛХТ-концепт, англомовний модернізм, дискурс.

Бехта И. А. Соотношение и взаимодействие семантических фреймов дискурса модернизма и их параметральные характеристики. Проблема соотношения концепта и словесного знака обусловлена синергетикой речемыслительной деятельности. Когнитивно-семантическое структурирование лексики в дискурсе англоязычного модернизма позволило выстроить иерархию концептов литературного направления (ЛХН-концепты) и литературно-художественного произведения (ЛХТ-концепты), а также исследовать корреляции этих типов концептов и выявить характеристики номинантов их объективации.

Ключевые слова: концепт, ЛХН-концепт, ЛХТ-концепт, англоязычный модернизм, дискурс.

Bekhta I. A. The Correlation and Interaction of Semantic Frames of Modernism Discourse and their Parametrical Characteristics. The correlation of a concept and a verbal sign is called forth by the synergy of speech and thought activity. Cognitive and semantic structure formation in the discourse of the English modernism made possible the manifestation of the hierarchy of concepts of literary trend (LT-concepts) and fictional text (FT-concepts). This fosters the enquiry of the correlation of these types of concepts and looks into the characteristics of the lexical units of their objectification.

Key words: concept, LT-concept, FT-concept, English modernism, discourse.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вибір концептуального аналізу (КА) як дослідницького підходу до інтерпретації художнього тексту (ХТ) стикається з двозначністю, яка впливає з розуміння ключового терміна *концепт*. Для цієї статті актуальними є трактування терміна *концепт* у лінгвістичному плані, що відображає дві фази одного й того ж психіко-ментального феномену:

- початкова фаза, де відбувається формування слова і його значень;
- кінцева фаза, на якій слово в художньому контексті стає ключем до розуміння літературно-художнього твору.

Словом, концепт – це складноструктурований феномен, багатомірне ментальне утворення, у якому виділяють образно-перцептивну, понятійну (денотат) і ціннісну (валоративна) сторони [6, 64–72; 10, 55; 7, 224]. З одного боку, КА є аналізом концептів як існуючих в інтерсуб'єктивному світі культурно-ментально-мовних утворень, які структурують смисловий простір культури; з іншого – він виступає способом дослідження, який здійснюється через концепти. Відтак, концепт є теоретичною одиницею, яка конструюється для визначення зручності в осмисленні й систематизації матеріалу.

Діалектична взаємодія в структурі концепту загального, стереотипного змісту відповідає поняттю *значення слова* (галузь семантики). Вона відображає уявлення про предмет та смисл (галузь прагматики), який привноситься інтерпретатором унаслідок суб'єктивного досвіду й оцінки. Утім, це є умовою для запуску культурного механізму прирощування смислу. Адже, здійснюючи аналіз концептів, окрім загальнокультурних смислових вузлів, свідомо або несвідомо виявляються суб'єктивні смислові акценти інтерпретатора. Суб'єктивність опису виявляється у відкритій формі (описі особистісних асоціацій) і в прихованій (вибудуванні ієрархії характеристик концепту або приховуванні сторони концепту, яка є у свідомості соціуму). Об'єктивний опис концепту неможливий, адже потрібне врахування і рис спостерігача під час аналізу об'єкта, і герменевтичної методології, яка

опирається на суб'єкт, у якому інтерпретатор та інтерпретований текст виступають рівнозадіяними сторонами в процесі тлумачення [3].

Окрім опозиції суб'єктивне ↔ інтерсуб'єктивне, у структурі концепту наявна ще одна пара – ментальний зміст ↔ мовне вираження. Теза, яку стверджуємо щодо цієї кореляції, полягає в необхідності прив'язуванні змісту концепту до свого імені. Відсутність прямої відповідності виявляється в таких феноменах: під одним іменем можуть бути сконцентровані декілька ментальних змістів; один зміст може бути передано під різними іменами [2]. Концепт як культурно зумовлене знання про об'єкт завжди буде глибшим, складнішим і стереоскопічнішим, ніж мовне значення відповідного його імені.

За відсутності однозначних відносин між ментальною мовою (внутрішнім лексиконом) і мовою вербальною ми б не знали ані про існування думки, ані про існування смислу, якби не слово, не текст. Тобто важливою рисою концепту є те, що за відсутності в нього системної мовної номінації він може бути виражений якщо не через одне ім'я, то через опис, жести, міміку [8]. Концептуальний аналіз складатиметься із зібрання, класифікації й аранжування фактів, “сконцентрованих у культурі конотаційних культурних значень, *культуре́м* (одиниць культурної інформації), які не належать до мовної семантики, а є знаннями про світ” [5, 244].

Метою та основним **завданням** статті є вивчення проблеми кореляції концепту та словесного знака, зумовлені синергетикою діяльності мовомислення. Лінгвокогнітивне розуміння механізму взаємодії концепту й слова ускладнене смисловою неоднозначністю – *conceptus* (отождження з поняттям) vs. *conceptum* (розумова структура). Поняття (*conceptus*) та концепт (*conceptum*) як елементи свідомості є смисловим і конструктивним ядром концептуального простору. Вони замикають усю систему смислових координат свідомості [12, 28–46] у її парадигматичних, синтагматичних і етнокультурних зв'язках.

Існує рівневий і польовий принцип структурування мовної свідомості. Рівнева модель відповідає уяві про механізм вербалізації концептів, який опирається на кодування й перекодування інформації. У цьому зв'язку виділяємо трирівневу модель мовної свідомості, яку формують:

- а) *лексико-семантичний код* (тезаурус);
- б) *граматичний код*;
- в) *комунікативний код*.

За польовим принципом у мовній свідомості є ядро та периферія. Якщо ядро становлять слова, які в асоціативно-вербальній мережі суб'єктивують базові концепти, то периферію – різного виду субконцепти [1, 92].

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. У різних ситуаціях привертають увагу декілька аспектів вербалізації концепту: *структурний, змістовний, референтний та інтеракційний* [1, 125]. Отже, концепт – вихідний пункт творення значення мовного знака й завершальний когнітивний етап смислового насичення номінативної одиниці. Як багатопланове ментальне утворення, що включає у свою структуру *образну, понятійну й символічну* складові частини, концепт проектує в семантичній структурі номінанта смисловий зміст екстенціонального й інтенціонального характеру.

Ментальна підсистема третього порядку дискурсу англomовного модернізму конституюється номінативними одиницями, що актуалізуються в концепті CONSCIOUSNESS і пов'язані з процесами діяльності мовомислення в ХТ, скерованими на розкриття інтелектуальної гіпотези епістемологічної домінанти модернізму: *to think, mind, intellectual, to know, to understand, to wonder, to speak, to say, to communicate, to explain, to be conscious/aware of*. Типовими одиницями номінації концепту PERCEPTUALIZATION та концепту DETACHMENT є *to look, to see, to think, to feel* та *detachment, unknown, indifferent, to frighten, to escape*, відповідно. Ці лексичні одиниці периферійних когнітивних ознак ЛХТ-концептів позначають багатовимірність зв'язків у концептосистемі літературного модернізму [2, 11].

Концепти – це поняття, занурені в культуру [6]. На когнітивному рівні *поняття* й *концепти* мають низку загальних рис, адже вони є наслідком осмислення й концептуалізації реальності. Однак на образно-аксіологічному, емоційному рівнях концепти розходяться з поняттями та зближуються з *уявленнями* як власне стереотипами (за Е. Рош) [13, 73–86], які прототипові за своєю природою. **Уявлення** є результатом уніфікації всіх представників класу з відмежуванням зайвого. Вони завжди

включають оцінки й конотації. Подібні уявлення формуємо під час аналізу літературних творів, що дає змогу вибудовувати ієрархію концептів, на вершині якої перебувають концепти літературно-художнього напрямку (ЛХН-концепти), які обумовлюють використання концептів літературного твору, що за суттю є внутрішньотекстовими, властивими твору або письменникові. Це можуть бути власне модерністські концепти й ті, що взяті в текст з інших текстів. У фокусі уваги перебувають ЛХТ-концепти, котрі можна розглядати на рівні семантики об'єктивованої у фреймах. Інтерпретуючи модерністську реальність, читач спостерігає відсторонення героїв від суспільства та дійсності й занурення у світ внутрішніх переживань, пошуків власного ego.

На мовному рівні це досягається через розвінчування модерністських міфів, посилення екзистенційної домінанти, в акцентуванні на маргінальному в різних його виявах та в зміні традиційної поетики. Виділені домінанти фіксуємо в дискурсних зонах наратора й персонажів, котрі так змішуються та активно взаємодіють, що читач відчуває інтелектуальне напруження. Фрейми концептів CONSCIOUSNESS, PERCEPTUALIZATION, DETACHMENT матимуть вигляд (рис. 1–3):

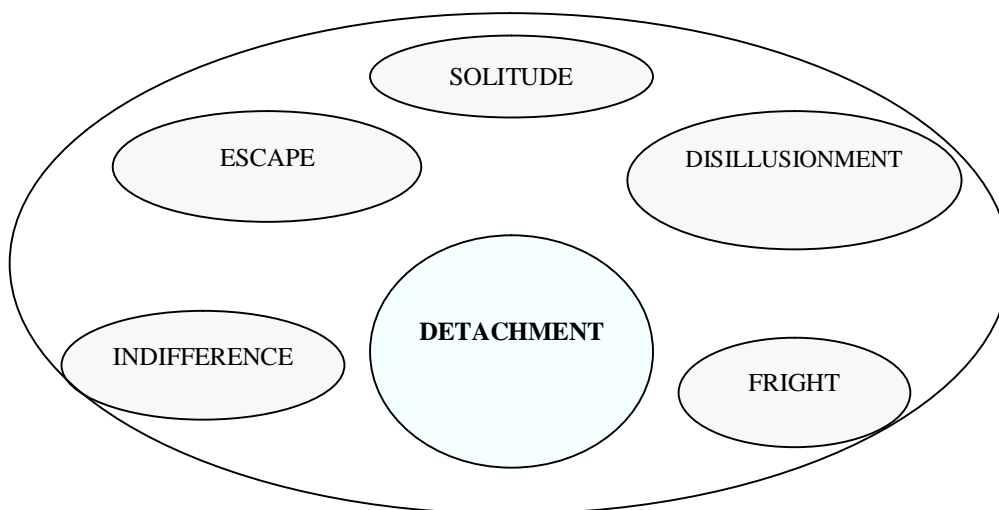

Рис. 1. Фрейм концепту DETACHMENT

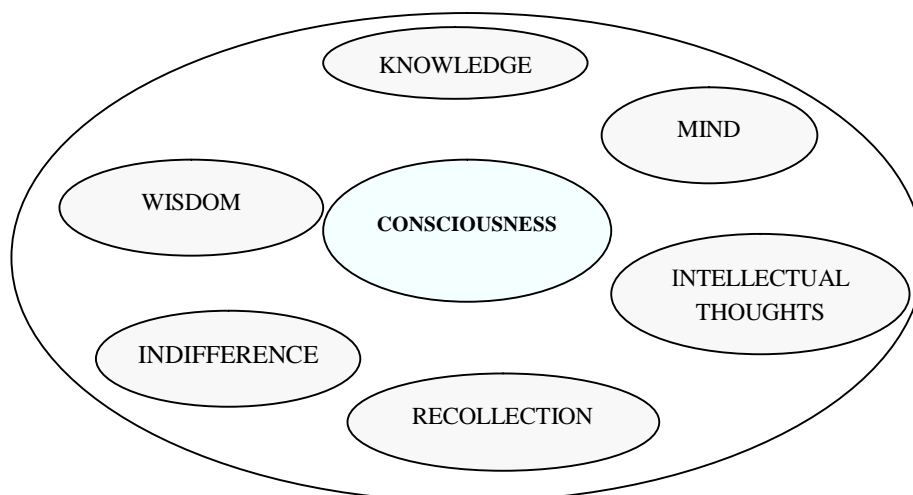

Рис. 2. Фрейм концепту CONSCIOUSNESS

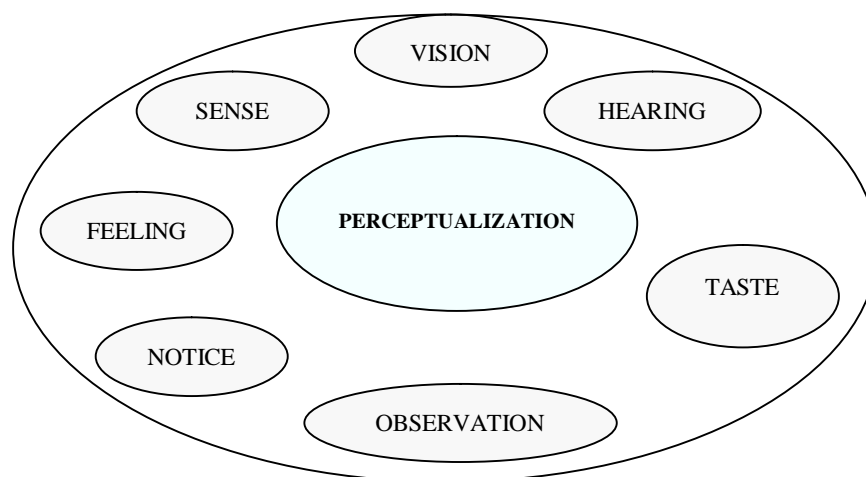

Рис. 3. Фрейм концепту PERCEPTUALIZATION

Слоти фреймів базових ЛХТ-концептів CONSCIOUSNESS, PERCEPTUALIZATION, DETACHMENT заповнюють найхарактерніші номінативні одиниці дискурсу модернізму. З одного боку, можна говорити про загальножанрові концепти, які є ментальними репрезентантами схематизації композиції й архітекtonіки англomовних модерністських творів, а з іншого, – вибудовуючи модель концепту на семантичному рівні та формуючи його вертикальну зв'язність, – про універсальність обстежених номінативних одиниць (характерну для письменників-модерністів), якими ці концепти вербалізуються.

Існують різні типи, стилі й способи *розуміння* інформації, закладеної в тексті, адже немає єдиного та гомогенного процесу інтерпретації. Якщо проектувати модель розуміння текстової інформації, на думку Т. ван Дейка й В. Кинча, її потрібно орієнтувати не на *рівні*, а на *комплексність опису*: від розуміння слів → до розуміння складових частин речення → і складних речень, а згодом → до вищих структур → і тексту. Тут маємо постійний зворотний зв'язок між одиницями різної складності: розуміння функції слова в реченні залежатиме від функціональної структури речення, включаючи синтаксичний та семантичний рівні. Тобто замість традиційної структурної моделі розуміння й творення тексту доцільніше оперувати *стратегічною моделлю* [9, 163]. Поняття *стратегія розуміння* пов'язують із когнітивною частиною мовленнєвої діяльності, тобто тією частиною фреймового утворення, де відбуваються ментальні операції, скеровані на вибір і фільтрацію семантико-змістовної інформації.

Уживання мовних знань відносять до тактичного компонента мовленнєвої діяльності. Це, так би мовити, схематично. Ідеться про роз'єднання *змістових* і *формальних рівнів* процесу творення мовлення. Але процес мовленнєвої діяльності є безперервним, його елементи взаємопов'язані та взаємообумовлені. Розв'язання кореляції стратегічних і тактичних компонентів мовленнєвої діяль-

ності виходить із положення про неперервність перебігу мовомислення людини – суб'єкта мовлення. Стратегічні дії безперестанні, адже вони задіяні ще на первинних етапах творення мовлення (пропозиційно-десигнативні стратегії, планування комунікативного акту). Стратегія й тактика теж неподільні: якщо перша – взірць, план дій, то інша – спосіб її реалізації [4, 26–32]. Відтак, мовленнєва тактика й мовленнєва стратегія – це сукупність мовленнєвих дій, до того ж мовленнєва стратегія та мовленнєва тактика взаємопов'язані як рід і вид.

Стратегічні моделі мови й мовного уживання в лінгвістиці ґрунтують на порівневій основі: синтактика, семантика, прагматика [11, 50]. Одне з головних допущень когнітивної моделі полягає в тому, що для процесів творення та розуміння тексту характерна взаємодія інформації, що надходить із різних рівнів. Семантичну інтерпретацію не обов'язково здійснювати після синтаксичного аналізу. Вона починається раніше на основі інформації про поверхові синтаксичні структури, а під час синтаксичного аналізу використовується інформація семантичного й прагматичного рівнів [9, 163].

Мовний аналіз концептів передбачає вивчення номінантів і комунікативних утворень, які позначають, виражають і описують концепти як ментальні, лінгвокогнітивні й лінгвокультурні феномени. У своїй сутності концепти є концептосферою, яка допускає різні членування. Відтак, вони репрезентуються в мові за допомогою одиниць, неоднорідних за структурою, через те їх можна вивчати не тільки цілісно, але й у різних варіантах (лексичному, фразеологічному, паремійному, текстовому, індивідуально-авторському). У цій статті досліджуємо їхні мовні та мовленнєві вияви в текстовому й індивідуально-авторському вимірах та ознаках номінативних одиниць, які є складниками концептосистеми модерністських творів, у котрій кожна одиниця володіє набором потенційно можливих векторів асоціацій. Як приклад наведемо характеристики номінативних одиниць концептів англomовної прози модернізму (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристики номінативних одиниць англomовної прози модернізму

Характеристики/концепти	CONSCIOUSNESS	PERCEPTUALIZATION	DETACHMENT
Середня кількість уживань слів відповідного концепту	586	1204	49
Стандартне відхилення кількості уживань слів	992	1504	49
Коефіцієнт варіації	0,59	0,80	1,01
Відсоткове відношення слів відповідного концепту у вибірці	56 %	43 %	1 %
Відсоток похибки дослідження	2,02 %	1,71 %	7,98 %
Міра коливань середньої частоти	6,04	10,21	2,01
Найуживаніші слова й відсоток кореляції з іншими словами відповідного концепту	like, know, say, ask, love, talk, head (70 % фрейму)	look, see, think, feel, eye, hear (90 % фрейму)	unknown, escape, indifferent, aloof, frighten, solitary (92 % фрейму)

Пояснення основних характеристик.

– Середня кількість уживань слів у концепті обчислюється так:

$$\text{(позначається } E(X), E(X) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i \text{):}$$

$$E(X) = \frac{\text{Сума кількостей уживань усіх слів в одному фреймі}}{\text{Кількість слів у фреймі}}$$

– Стандартне відхилення кількості вживань усіх слів обчислюється як корінь із дисперсії

$$\text{(позначається } S, S = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - E(X))^2} \text{ або } S = \sqrt{E(X^2) - (E(X))^2} \text{). Цей показник є мірою}$$

мінливості змінної. Чим стандартніше відхилення, тим більше розкидані змінні щодо середнього значення.

– Коефіцієнт варіації (позначається CV) обчислюється як відношення середнього значення до значення стандартного відхилення. Тобто $CV = \frac{E(X)}{S}$. Чим вище значення коефіцієнта варіації, тим стабільнішою є змінна. Ми використовували коефіцієнт варіації для порівняння стабільності двох вибірок.

– Відсоток похибки $e = \frac{K}{\sqrt{n}} \cdot \frac{1}{CV}$, де K – константа, яка визначає довірчу ймовірність. Відсоток неточності дослідження залежно від значення K показує, якою є похибка під час обчислення середнього значення. Як правило, вибирають $K = 1,96$, що відповідає 95 % рівню довіри. Тобто якщо $e = 2,02\%$, то це означає, що з імовірністю 95 % можна стверджувати, що середнє значення $E(X)$ обчислене з відносною похибкою 2,02 %.

– Міра коливань середньої величини обчислюється як $\frac{S}{\sqrt{n}}$ і виражає оцінку можливих коливань середньої величини в генеральній сукупності. У цьому випадку такі можливі зміни можемо вважати статистично неістотними.

Аналіз творів показав, що письменники дотримуються нейтрального вибору номінативних одиниць. Утім, їхня індиферентність начебто критикує усталену модерністську модель, яка збігається із запереченням соціального зобов'язання та властива модерністським текстам. Але існує причинова залежність між обсягом фрагментарного спостереження в дискурсній зоні персонажів, з одного боку, і квазііндиферентністю, коли вони уникають соціальної зобов'язаності, – з іншого.

Наші зауваження лише частково описують модерністський когнітивно-семантичний простір. Ми обмежуємо себе денотативними взаємозв'язками номінативних одиниць. Адже їхня конотація, яка є наслідком нашого знання текстового контексту, у якому вона має місце, та наші знання інших контекстів, у яких вони траплялися раніше, піддаються кодифікації лише після аналізу попередніх контекстів. Тому навряд чи можливо сконструювати конотативний код модернізму. В окремих текстах конотація номінативних одиниць, обумовлених текстовим контекстом, є дуже важливою. Наприклад, моменти раптового усвідомлення в романі *“To the Lighthouse”* В. Вульф набувають конотації *“важливості”*. Роман складається з трьох частин. Місце дії першої (*“The Window”*) – будинок професора Ремзі на острові. Друга частина (*“Time Passes”*) є інтерлюдією між першою й третьою. Вона коротка та складається з імпресіоністських замальовок, які передають ті зміни, які сталися в сім'ї Ремзі за 10 років. Третя частина (*“The Lighthouse”*) знову переносить нас у будинок на острові. Це підтверджує ієрархічну структуру когнітивно-семантичного простору з концептом AWARENESS (усвідомлення) у самому центрі: *“Of such moments, she thought, the thing is made that endures”* [14, 158]. У модерністському соціолекті концепти AWARENESS (усвідомлення) або CONSCIOUSNESS (свідомості) покладені в основу психологізованого дискурсу й попри його зумисне утруднену форму набувають конотації *важливий (significant)* та стають домінуючими в семантичному просторі модерністського твору.

У зв'язку із викладеним можемо пояснити, чому в романі *“To the Lighthouse”* В. Вульф нотує смерть Пру та Ендрю Ремзі, дочки й сина пані Ремзі в межах, наче це не важливі деталі нарації: *“[Prue Ramsey died that summer in some illness connected with childbirth, which was indeed a tragedy, people said, everything, they said, had promised so well]”* [14, 197]. А також: *“[A shell exploded. Twenty or thirty young men were blown up in France, among them Andrew Ramsay, whose death, mercifully, was instantaneous]”* [14, 199]. Для В. Вульф важливе не є подіями, а різними шляхами їхнього пізнання. Навіть смерть головної героїні, пані Ремзі, повідомляється випадково й знову ж таки в рамках: *“[Mr. Ramsay, stumbling along a passage one dark morning, stretched his arms out, but Mrs. Ramsay having died rather suddenly the night before, his arms, though stretched out, remained empty]”* [14, 192]. У модерністському світі В. Вульф усе: родина, суспільство, добро та зло мають цілком відмінне, глибоко психологічне пояснення, створене через внутрішні переживання на ґрунті постійних спостережень і міркувань.

Англомовну прозу модернізму вивчаємо з ухилом когнітивного підходу, що дає перевагу гіпотетичним припущенням над догматичними думками, ставлячи під сумнів будь-який фіксований зв'язок

між людиною та її соціальним і матеріальним оточенням, відкидаючи навіть факти психологічного або мовного детермінізму. Модерністська семантика зазвичай центрується на базових дієсловах інтелекту: *to think, to know* та описується преференцією внутрішньотекстових, аллохтонних ЛХТ-концептів: PERCEPTUALIZATION, CONSCIOUSNESS, DETACHMENT, мотивованих імпульсом тривоги проти заплутувань у тенетах залежностей, що обмежують роботу вільної думки. Вектор незрозумілого в англійських творах модернізму свідчить на користь впевненої позиції автора-письменника. Персонажі-інтелектуали, які звикли шукати ускладнене в складному, не мовчать, утім нічого не можуть сказати напевне. Весь їхній дискурс залежить від точки зору, обраної аналітиком. Та, незважаючи на це, зовнішня структура тексту є складною й типовою хіба що для постмодерністських текстів.

Висновки. На рівні мовної трансформації модерністський текст – це утворення, елементи якого не формують сталої структури; нова недиференційована аморфна плинність тексту з нерозбірливими модуляціями оповідного дискурсу. Інтерпретація не веде до віднайдення справжнього сенсу, а нашоується на невизначеність. Вектор незрозумілого в модерністських творах свідчить на користь паніронічної позиції автора, його впевненості в неможливості раціонального епістемологічного пошуку.

Перспективи подальшого дослідження. Отже, спираючись на досягнення філологічної науки й доповнюючи їх власними спостереженнями та висновками, пропонуємо системну характеристику художньо-естетичного “коду” (концептів) модернізму та цим уточнюємо уявлення про особливості літературного процесу ХХ ст. загалом і роль англійських письменників-модерністів у ньому, що відкриває значну дослідницьку перспективу в цьому напрямі.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики : [монография] / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Бехта І. А. Оповідний дискурс в англійській художній прозі: типологія та динаміка мовленнєвих форм : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / І. А. Бехта. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2010. – 36 с.
3. Бехта І. А. Дискурс наратора в англійській прозі : [монографія] / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
4. Бехта І. А. Стратегії інтерпретації оповідного дискурсу / І. А. Бехта // Вісн. Сумськ. держ. ун-ту. Сер. “Філол. науки”. – 2004. – № 3 (62) – С. 26–32.
5. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) : [монографія] / Л. І. Белехова. – Херсон : Айлант, 2002. – 368 с.
6. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филол. науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : ИТДГК Гнозис, 2004. – 390 с.
8. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
9. Новое в зарубежной лингвистике: когнитивные аспекты языка / [под ред. В. В. Петрова, В. И. Герасимова]. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. XXIII. – 314 с.
10. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики : [монографія] / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем’єр, 2008. – 332 с.
11. Семіотика : антологія / сост. Ю. С. Степанов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2001. – 702 с.
12. Palmer A. The Construction of Fictional Minds / Palmer A. – The Ohio State University. – 2002. – Vol. 10. – № 1. – P. 28–46.
13. Rosch E. Prototype Classification and Logical Classification: The Two Systems / E. Rosch // New Trends in Cognitive Representation: Challenges to Piaget’s Theory / ed. by E. Scholnick. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1983. – P. 73–86.

Ілюстративний матеріал

1. Woolf V. To the Lighthouse / Woolf V. – L. : Penguin Books, 1996. – 306 p.

Адреса для листування:
79032, Львів, вул. Шафарика, 4а/13.
Тел. (0322) 512733.
Ел. адреса: ahoo.co.uk

Статтю подано до редколегії
08.02.2011 р.